

22. НИАБ. – Фонд 295. – Оп. 1. – Д. 83. – Л. 14.
 23. НИАБ. – Фонд 295. – Оп. 1. – Д. 70. – Л. 1–3, 225; Д. 73. – Л. 1–225; Д. 83. – Л. 1–16.
 24. НИАБ. – Фонд 1430. – Оп. 1. – Д. 422. – Л. 10.
 25. НИАБ. – Фонд 1430. – Оп. 1. – Д. 422. – Л. 99, 133.
 26. НИАБ. – Фонд 1430. – Оп. 1. – Д. 422. – Л. 98.
 27. Матэрыялы да гісторыі мануфактуры на Беларусі ў часы распаду феадалізму: Статыстыка 1841–1864. Урадавыя мерапрыемствы. – Мінск, 1935. – Т. 2.
 28. НИАБ. – Фонд 1430. – Оп. 1. – Д. 7170. – Л. 1.
 29. НИАБ. – Фонд 1430. – Оп. 1. – Д. 7023. – Л. 2–96.
 30. НИАБ. – Фонд 2001. – Оп. 1. – Д. 161. – Л. 104–109.
 31. НИАБ. – Фонд 164. – Оп. 2. – Д. 26. – Л. 1–15.
 32. НИАБ. – Фонд 2001. – Оп. 1. – Д. 81. – Л. 61.
 33. Рындыонский, П.Г. Городское гражданство дореформенной России / П.Г. Рындыонский. – М., 1958.
 34. РГИА. – Фонд 571. – Оп. 9. – Д. 9–11.
 35. Шыбека, З.В. Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX ст.) / З.В. Шыбека. – Мінск : ЭўроФорум, 1997. – 319 с.

36. Полетаева, Н.И. Купечество Беларуси: 60-е годы XIX – начало XX в. / Н.И. Полетаева. – Минск : Белорусский гос. экон. ун-т, 2004. – 247 с.

SUMMARY

The problem of classes bourgeoisie and proletariat formation in the industrial society is studied. The author explained it through the low speed of economic development of Belarus and conservative traditions of feudalism that stayed in the 2nd half of XIXth – the beginning of XXth century.

In the cities the social processes flew faster, but even there capitalism was developing very slowly. It demonstrated the absence of social-economic conditions for the socialist revolution.

Поступила в редакцию 09.10.2013 г.

УДК 94(476)(1–21)«1875»

М.М. Апрушкевіч,

*кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права
 Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь*

АСАБЛІВАСЦІ АЖЫЦЦЯЎЛЕННЯ ГАРАДСКОЙ РЭФОРМЫ 1870 г. НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Праблему развіцця гарадскога заканадаўства Расійскай імперыі ў XIX ст. разглядалі, у асноўным, расійскія дарэвалюцыйныя даследчыкі (Г.І. Шрэйдзер [9], П. Мулаў [10], А. Градоўскі [11], І.І. Дзіцяцін [12], А.А. Кізевецер [13], М.П. Шчэпкін [14]). У працах гэтых аўтараў адлюстроўваецца рэалізацыя заканадаўства, якое тычылася гарадоў Расійскай імперыі, аднак не вылучаюцца асаблівасці, характэрныя для тэрыторыі Беларусі. У артыкуле робіцца спроба асвятлення асаблівасцей правядзення Гарадской рэформы Расійскай імперыі 1870 г., якія былі ўласцівыя толькі беларускім губерням.

Варта адзначыць, што 60–70-я гг. XIX ст. увайшлі ў гісторыю як эпоха рэформ і значных пераўтварэнняў розных бакоў жыцця ў Расійскай імперыі, якія атаясамліваюцца з асобай імператара Аляксандра II. Аднак, каб распачаць пераўтварэнні ў гарадскім жыцці, патрэбны былі некаторыя заканадаўчыя акты, якія мелі непасрэдныя адносіны да рэформы гарадскога самакіравання. Таму спачатку былі праведзены дзяржаўныя рэформы, звязаныя з адменаю прыгоннага ладу і пераўтварэннем судовай сістэмы, а затым адбылася кардынальная перабудова гарадскога жыцця.

20 сакавіка 1862 г. урадам Расійскай імперыі было прынята «Высочайшее повеление о безотлагательном принятии мер по улучшению городского общественного управления». У губернскіх і іншых гарадах былі ўтвораны ўсеаслоўныя камісіі для распрацоўкі новай гарад-

скай рэформы [1, с. 24]. Усяго было арганізавана 509 камісій. Амаль усе гэтыя камісіі выказаліся адмоўна ў адносінах да пануючага ў той час саслоўнага прынцыпу пры фарміраванні органаў гарадскога самакіравання, а таксама выказалі ідэю аб тым, што неабходна пакласці ў аснову прыналежнасці да гарадскога грамадства не саслоўны прынцып, а толькі маёмасны цэнз і выкананне гарадскіх павіннасцей [2, с. 163, 167, 183]. Менавіта гэты факт і падштурхнуў урад Расійскай імперыі да правядзення Гарадской рэформы.

У Гарадавым палажэнні Расійскай імперыі 1870 г. упершыню ў гісторыі гарадскога самакіравання былі ўстаноўлены нормы выбарчага права, згодна з якімі выбарчыя сходы не мелі права выдаваць абраным у іх склад галосным ніякіх парад. Пасля заканчэння выбараў выбарчыя сходы ў расійскіх гарадах закрываліся.

Гарадавое палажэнне 1870 г. унесла значныя змены ў арганізацыю органаў гарадскога самакіравання. Найбольш істотныя з іх заключаліся ў тым, што гарадская дума стала бесаслоўным органам, а яе кампетэнцыя значна пашырана. Увогуле павялічыўся кантынгент выбаршчыкаў.

Выбарчая сістэма на тэрыторыі Беларусі, паводле Гарадской рэформы 1870 г., будавалася зыходзячы з прынцыпу выплаты насельніцтвам падаткаў у гарадскую казну. Кожны гарадскі жыхар меў права голасу пры выбаранні галосных, але павінен быў у абавязковым

парадку падпарадкоўвацца наступным умовам: « 1) если он русский подданный; 2) если ему не менее двадцати пяти лет от рождения; 3) если он, при этих двух условиях, владеет в городских пределах на праве собственности недвижимым имуществом, подлежащим сбору в пользу города, или содержит торговое или промышленное заведение по свидетельству купеческому, или же прожил в городе в течение двух лет сряду перед производством выборов, хотя бы и с временными отлучками, уплачивает в пользу города установленный сбор со свидетельств: купеческого или промыслового на мелочный торг или приказничьего I-го разряда, или с билетов на содержание промышленных заведений; 4) если на нем не числится недоимок по городским сборам» [3, с. 825].

На тэрыторыі Беларусі Гарадской рэформай 1870 г. уводзіўся новы для заходніх губерняў орган гарадскога самакіравання – гарадская дума, які пачаў дзейнічаць толькі ў 1875 г. Трэба адзначыць, што ў Расійскай імперыі гарадскія думы ўзніклі адразу ж пасля ўвядзення Кацярынай II Дараванай граматы гарадам 1785 г. [5, с. 86].

Значным недахопам Гарадавога палажэння 1870 г. было ўвядзенне трохразраднай выбарчай сістэмы, якая была ўпершыню выкарыстана ў прускім гарадскім заканадаўстве. Згодна з новым законам, усе асобы, якія мелі права ўдзелу ў выбарах, павінны былі ўносіцца ў спісы ў тым парадку, у якім яны выплачвалі падаткі на карысць горада. Затым яны падзяляліся на тры разряды: да першага можна было аднесці буйных уладальнікаў маёмасці, якія выплачвалі адну трэцюю частку ад агульнай сумы падаткаў (такіх людзей у горадзе налічвалася некалькі дзясяткаў); да другога разраду можна было аднесці ўладальнікаў сярэдняй маёмасці, якія таксама ўносілі адну трэцюю частку ад агульнай сумы падаткаў (такіх было некалькі сотняў); да трэцяга разраду адносіліся дробныя ўладальнікі капіталу (іх было ў некалькі разоў больш, чым выбаршчыкаў 1-га і 2-га разрадаў). Члены кожнага разраду ўваходзілі ў асобны выбарчы сход пад кіраўніцтвам гарадскога галавы і затым выбіралі адну трэцюю частку ў гарадскую думу [3, с. 826]. У выніку, значная колькасць дробных падаткаплацельшчыкаў выбіралі ў гарадскую думу амаль столькі ж галосных, што і некалькі дзясяткаў буйных прадпрымальнікаў.

Такім чынам, пруская трохразрадная сістэма муніцыпальнага кіравання мела сваёй мэтай не дапусціць дамінавання большасці над меншасцю, якое было непазбежна пры агульнай падачы галасоў усімі выбаршчыкамі. Так, напрыклад, у некаторых гарадах на тэрыторыі Беларусі па першым разрадзе налічвалася

275 выбаршчыкаў, па другім – 849, па трэцім – 16355. Кожны разрад выбіраў каля 64 галосных і, такім чынам, у першым разрадзе на аднаго галоснага прыходзілася ўсяго тры выбаршчыкі, у другім – 10, у трэцім – 195. Адзначым, што голас выбаршчыка першага разраду меў у 65 разоў больш перавагі, чым выбаршчыка трэцяга разраду [6, с. 53]. Такая сістэма маёмаснага цензу забяспечвала кіраўнічае месца ў гарадскіх думках невялікаму колу найбольш заможных падаткаплацельшчыкаў з асяроддзя гандляроў, фабрыкантаў і буйных домаўладальнікаў. Менавіта ў гэтым і быў заключаны найбольш негатыўны бок Гарадавога палажэння 1870 г.

Паволе Гарадской рэформы 1870 г. упершыню ў гісторыі гарадскога самакіравання на тэрыторыі Беларусі былі ўстаноўлены нормы выбарчага права, згодна з якімі выбарчыя сходы не мелі праваў даваць выбраным у іх склад галосным ніякіх інструкцый. Пасля заканчэння выбараў выбарчыя сходы ў гарадах на тэрыторыі Беларусі заканчвалі сваю працу.

Галосныя ўсіх трох разрадаў выбаршчыкаў уваходзілі ў склад гарадской думы, члены якой выбіраліся на чатыры гады. Такім чынам, гарадская дума была галоўным органам гарадскога самакіравання. На тэрыторыі Беларусі гарадскія думы дзейнічалі ў Віленскай, Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях, але толькі з 1875 г. Гэта амаль на пяць гадоў пазней, чым на тэрыторыі ўсёй астатняй Расійскай імперыі. Гарадская дума, якая была выбарчым распараджальным органам гарадскога самакіравання, павінна была выбіраць са свайго асяроддзя падначалены ёй выканаўчы орган – гарадскую ўправу. На тэрыторыі Беларусі гарадскія ўправы існавалі толькі ў губернскіх гарадах. Старшынёй гарадской думы і ўправы быў гарадскі галава, які выбіраўся на пасяджэннях думы і зацвярджаўся міністрам унутраных спраў у губернскіх гарадах, а ва ўсіх астатніх – губернатарах [7, с. 157]. Яўрэі не маглі быць выбраны на пасаду гарадскога галавы і «отправлять их должность». Гэта тычылася беларускіх губерняў, дзе, як вядома, праходзіла мяжа яўрэйскай аселасці.

Упершыню ў гісторыі гарадскіх устаноў на тэрыторыі Беларусі Гарадская рэформа 1870 г. Расійскай імперыі дэкларавала самастойнасць у вырашэнні спраў грамадскага кіравання: «Городское общественное управление, в пределах предоставленной ему власти, действует самостоятельно» [3, с. 825]. Урадавыя, земскія і саслоўныя ўстановы на тэрыторыі Беларусі павінны былі аказваць дапамогу ў выкананні патрабаванняў органаў гарадскога грамадскага кіравання, у абавязкі якіх уваходзілі функцыі па кантролі ў адносінах да вышэйназваных устаноў.

У абавязкі гарадской думы ўваходзіла вырашэнне ўсіх асноўных пытанняў, якія тычыліся кіравання гарадской гаспадаркай у беларускіх гарадах. Дума мела права ўвядзення (у межах, акрэсленых законам) гарадскіх збораў і падаткаў: ацэнчнага падатку з нерухомай маёмасці; з афіцыйных дакументаў на права займацца гандлем і прамысловасцю; за ўтрыманне корчмаў, пастаяльных двароў і г. д. Гарадская дума мела права ўводзіць на карысць горада розныя падаткі з перавознага промыслу, з коней і экіпажаў, сабак, якіх утрымлівалі прыватныя асобы. Гарадской думе былі прадстаўлены правы хадайнічаць ва ўстаноўленым парадку аб увядзенні на карысць беларускіх гарадоў грашовага збору з кватэр і жылых памяшканняў [3, с. 828, 835]. Увядзенне новых, не прадугледжаных Гарадавым палажэннем 1870 г., падаткаў на карысць горада было магчыма толькі ў заканадаўчым парадку. Гарадская дума мела правы разглядаць на сваіх пасяджэннях гарадскія каштарысы і справаздачы аб расходах горада, разглядаць прапановы аб займах, прымаць на карысць горада добраахвотныя грашовыя выплаты, хадайнічаць аб патрэбах горада перад кіраўніцтвам. У кампетэнцыі гарадской думы знаходзіліся ўсе асноўныя галіны гарадской гаспадаркі: масты, пераправы, каналы, дарогі, тратуары, вадаправод, вулічнае асвятленне, грамадскія сады, скверы і бульвары [8, с. 41]. Вельмі многія з гэтых галін гарадской гаспадаркі да 1870 г. знаходзіліся ў распараджэнні паліцыі [9, с. 68].

Гарадская ўправа, згодна з Гарадавым палажэннем 1870 г., павінна была ажыццяўляць непасрэднае кіраўніцтва справамі гарадской гаспадаркі і грамадскага кіравання. Праз кожныя 2 гады палова складу гарадской управы павінна была змяняцца па чарзе, і на іх месца прыходзілі новыя выбраныя асобы. Агульная колькасць членаў управы вызначалася на пасяджэннях гарадской думы, але ў яе павінны былі ўваходзіць не менш чым 2 чалавекі. Колькасць членаў гарадской управы з ліку нехрысціян не павінна была перавышаць адну трэцюю частку ад яе агульнага складу. У абавязкі гарадской управы ўваходзіла кіраўніцтва агульнымі справамі, гарадской гаспадаркай, выкананне ўсіх пастановаў гарадской думы, састаўленне праектаў гарадскіх каштарысаў і г. д.

Гарадавое палажэнне 1870 г. увяло на ўсёй тэрыторыі Расійскай імперыі новы орган кіравання «Губернскае по городским делам Присутствия», які ўключыў у свой склад сем чалавек. З гэтага складу – губернатар, старшыня казёнай палаты, віцэ-губернатар і таварыш пракурора з'яўляліся прадстаўнікамі ад урада, а тры іншых члены – гарадскія галава, стар-

шыня земскай управы і старшыня міравога з'езда, з'яўляліся прадстаўнікамі ад грамадскага кіравання.

«Губернскае по городским делам Присутствия» было арганізавана для разгляду скарг на гарадское кіраванне, а таксама ў выпадку канфліктных сітуацый паміж ім і выканаўчай уладай. Пастановы прымаліся простаай большасцю галасоў і вельмі хутка выконваліся. У Гарадавым палажэнні 1870 г. адзначалася, што «как городскому общественному управлению, так и всем ведомствам и установлениям, а равно и частным лицам, недовольным решениями Губернского по городским делам Присутствия, предоставляется обжаловать оное Правительствующему Сенату (по 1-му департаменту) в шестинедельный срок. Равномерно и губернатор, если признает решение Присутствия неправильным, может, в тот же шестинедельный срок, представить дело на разрешение Правительствующего Сената (1-му департаменту)» [3, с. 831].

Асобы гарадскага грамадскага кіравання павінны былі несці адказнасць за крымінальныя парушэнні толькі ў судовым парадку. Гарадскія галавы маглі быць аддадзены пад суд толькі на падставе пастановаў 1-га дэпартаменту Сената, заснаванай на рашэнні гарадской думы, ці «Губернского по городским делам Присутствия».

Такім чынам, на падставе Гарадавога палажэння 1870 г. гарадскія думы, якія дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі, павінны былі выконваць наступныя абавязкі: «попечение об ограждении и развитии местной торговли и промышленности, об устройстве пристаней, бирж и кредитных учреждений (дела, касающиеся благосостояния городского населения; меры по обеспечению продовольствием, устройство рынков и базаров; попечение об охране народного здоровья, о принятии мер предосторожности против пожаров и других бедствий и об обеспечении от причиняемых ими убытков; устройство за счет города благотворительных заведений и больниц и заведение ими; попечение о народном образовании, а также устройство театров, библиотек, музеев и других учреждений» [3, с. 832]. Увогуле, на гарадскія думы беларускіх гарадоў, акрамя вышэйадзначанага, таксама былі ўскладзены абавязковыя расходы па ўтрыманні пажарнай аховы горада, органаў паліцыі, турэмных устаноў і казарм. Але ўсе пастановы і распараджэнні гарадскіх дум на тэрыторыі Беларусі павінны былі быць узгоднены і зацверджаны губернатарамі і губернскай канцылярыяй. У гэтай сувязі яны былі вельмі абмежаванымі ў сваёй дзейнасці.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Пажитнов, К.А. Городское и земское самоуправление / К.А. Пажитнов. – СПб., 1913. – 115 с.
2. Дитятин, И.И. Столетие Санкт-Петербургского городского общества / И.И. Дитятин. – СПб.: Тип. Шредера, 1885. – 403 с.
3. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. 2: Т. 45. Отд. первое. – 1870. № 48498.
4. Люты А.М. Гарадская рэформа 1870-х гадоў / А.М. Люты // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 2. Беліцк – Гімн / Рэдкал.: Б.І. Сачанка [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1994. – 537 с.
5. Пичета, В.И. Городская реформа 1870 г. / В.И. Пичета // Три века. Т. 6. – М., 1913. – С. 68–86.
6. Семенов, Д.Д. Городское самоуправление. Очерки и опыты / Д.Д. Семенов. – СПб., 1901. – 257 с.
7. Материалы, относящиеся до нового общественного устройства в городах империи (Городовое Положение 16 июня 1870 г.). – Т. 1. – СПб., 1877. – С. 157.
8. Калинин, В.Д. Из истории городского самоуправления в России (XVII – начале XX вв.) / В.Д. Калинин. – М.: РАН, 1994. – 92 с.
9. Шрейдер, Г.И. Город и Городовое положение 1870 г. / Г.И. Шрейдер // История России в XIX в. Т. 4 – СПб.: Изд-во «Грант и Ко», 1890. – С. 65–74.
10. Муллов, П. Историческое обозрение правительственных мер по устройству городского общественного управления / П. Муллов – СПб., 1864. – 196 с.
11. Градовский, А. История местного управления / А. Градовский. – СПб., 1875. – Т. 1. – 103 с.
12. Дитятин, И.И. Устройство и управление городов России. – Т. 1. В 2 т. / И.И. Дитятин. – СПб.: Ярославль, 1875–1877. – 507 с.
13. Кизеветтер, А.А. Городовое положение Екатерины II 1785 г. / А.А. Кизеветтер. – М., 1909. – 473 с.
14. Щепкин, М.П. Опыты изучения общественного хозяйства и управления городов / М.П. Щепкин. – М., 1882. – Ч. 1. – 409 с.

SUMMARY

The development of the legislation in the territory of Belarus in the 70s of the XIX century is researched. The questions related to the researching of the 1870 Municipal Statute are considered. It is noted that in the territory of Belarus the municipal institutions of local self-government drawn from all the estates – municipal dumas, which were new for western provinces were established. The municipal dumas as well as the Municipal Statute in general came into effect only in 1875. The municipal dumas in Russia arose just from the moment the 1785 Municipal Statute was accepted by Catherine II.

Паступіў у рэдакцыю 14.03.2013 г.

УДК 94(476):34

С.А. Талмачова,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

УВЯДЗЕННЕ ЗАКОНА АБ ЗЕМСКІХ НАЧАЛЬНІКАХ У БЕЛАРУСІ

Земскія начальнікі – мясцовыя судова-адміністрацыйныя органы, якія дзейнічалі ў большасці губерняў Расійскай імперыі ў адпаведнасці з законам 12 ліпеня 1889 г. На тэрыторыі Беларусі па палітычных матывах гэты закон быў рэалізаваны значна пазней. У 80-я гг. XIX ст. урад звярнуўся да пытання аб умацаванні і абмежаванні магчымасцей мясцовага самакіравання. Некаторыя з аспектаў дадзенай праблемы разглядаліся ў даследаваннях беларускіх гісторыкаў. Аднак у сучаснай айчынай гістарыяграфіі падрыхтоўка ўвядзення Палажэння аб земскіх начальніках 12 ліпеня 1889 г. у Беларусі не знайшла свайго адлюстравання.

Арганізацыя мясцовага кіравання, створанага пасля вызвалення сялян, была недасканалай. Міравыя пасрэднікі, на думку заканадаўцаў, ствараліся для рэалізацыі палажэнняў рэформы 1861 г., павінны былі рэгуляваць пазямельныя адносіны паміж памешчыкамі і іх былымі прыгоннымі, назіраць за сялянскім самакіраваннем і выконваць шэраг адміністрацыйных і судовых абавязкаў. Паводле закона ад 27 чэрвеня 1874 г., ва ўнутраных губернях інстытут міравых пасрэднікаў быў ліквідаваны. У Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губер-

нях названая пасада была скасавана ў 1878 г., калі за дзейнасцю органаў сялянскага самакіравання сталі назіраць неад’емныя члены павятовых па сялянскіх справах прысутнасцей, а з 1901 г. – земскія ўчастковыя начальнікі. У Віленскай і Гродзенскай губернях міравыя пасрэднікі дзейнічалі да 1904 г.

Гэтыя змены адбыліся не адразу. Дзейнасць складовай часткі мясцовага кіравання ў выглядзе неад’емных членаў ужо ў канцы 70-х гг. XIX ст. паказала практычныя недахопы. Так, член Мінскай гарадской прысутнасці А.А. Міхельсон адзначаў, што неад’емныя члены мелі права кантролю толькі над валасным і сельскім начальствам і таму былі не ў стане ў поўнай ступені ажыццяўляць яго над жыхарамі ўсёй тэрыторыі павета [1]. Пры гэтым неад’емны член не меў права асабіста разбіраць спрэчкі, судзіць справы паміж сялянамі, караць вінаватага. Пры разборы спрэчак, скаргаў і спраў па нязначных учынках неад’емны член накіроўваў справу ў валасны суд, скаргі на валасны суд – у павятовую прысутнасць ці судовыя ўстановы. Неад’емны член назіраў толькі за правільнасцю справаводства валасных праўленняў там, дзе не скончана пазямельнае ўладкаванне, і ў спрэчках па зямлі садзейнічаў дабра-